

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.15>

КУРАНДА Д.М.

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
З ВИКОРИСТАННЯМ «ФОНОВИХ ЯВИЩ»**

**FEATURES OF THE DETERMINATION OF PENITENTIARY CRIME USING
“BACKGROUND PHENOMENA”**

У даній науковій статті з'ясовано зміст і сутність «фонових явищ» та їх вплив на формування і реалізацію протиправної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі.

Доведено також, що зазначені суспільно шкідливі явища мають свої особливості, які, у свою чергу, детермінують пенітенціарну злочинність, що обумовлює необхідність організації запобіжних напрямів з означеної проблематики з урахуванням вказаної детермінаційної специфіки.

Встановлено, що у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України «фонові явища» є різними за видами і походженням, які, натомість, мають свій характерний для них вплив на формування індивідуального злочинного механізму, що, без сумніву, варто брати до уваги, формуючи комплекс заходів, спрямованих на усунення, блокування, нейтралізацію детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів засудженими у процесі виконання – відбування покарань.

Визначено, що за часи функціонування кримінально-виконавчої системи України (1991–2024 рр.) найбільшу питому вагу у структурі «фонових явищ», що детермінують потенційну злочинність, мають ті із них, що пов'язані з наявністю у засуджених заборонених законом предметів, речовин, під дією яких останні й вчиняють кримінальні правопорушення у процесі виконання – відбування покарань (наприклад, спиртні напої, колюче-ріжучі предмети, т. ін.). При цьому зазначено, що вказані «фонові явища» набули у сфері виконання кримінальних покарань і пробації загрозливих форм посягань на правопорядок у місцях позбавлення волі та сформувались у виді стійких негативних тенденцій розвитку і впливу на реалізацію протиправної поведінки засуджених у таких криміногенно сприяючих детермінантах їх життєдіяльності в умовах ізоляції від суспільства.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, констатовано, що при проведенні сучасних реформ у галузі кримінально-виконавчої діяльності, в обов'язковому порядку слід здійснювати й заходи, спрямовані на ліквідацію, нейтралізацію, блокування тощо впливу «фонових явищ» на детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють пенітенціарній злочинності.

Ключові слова: «фонові явища»; сфера виконання кримінальних покарань і пробації; засуджений до позбавлення волі; запобігання злочинам; детермінаційний комплекс причин і умов злочинності; пенітенціарна злочинність; заборонені предмети і речовини.

This scientific article clarifies the content and essence of "background phenomena" and their influence on the formation and implementation of illegal behavior of convicts in places of deprivation of liberty.

It is also proven that the mentioned socially harmful phenomena have their own characteristics, which, in turn, determine penitentiary crime, which necessitates the organization of preventive directions on the specified issues, taking into account the specified determination specifics.

It has been established that in the field of execution of criminal sentences and probation of Ukraine, “background phenomena” are different in types and origin, which, in turn, have their own characteristic influence on the formation of an individual criminal mechanism, which, without a doubt, should be taken into account when forming a set of measures aimed at eliminating, blocking, neutralizing the determining complex of causes and conditions that contribute to the commission of crimes by convicts in the process of execution – serving sentences. It has been determined that during the functioning of the penal system of Ukraine (1991–2024), the greatest share in the structure of “background phenomena” that determine potential crime is occupied by those of them that are associated with the presence of objects and substances prohibited by law in convicts, under the influence of which the latter commit criminal offenses in the process of execution – serving sentences (for example, alcoholic beverages, sharp objects, etc.). It is noted that the above-mentioned “background phenomena” have acquired threatening forms of encroachment on law and order in places of deprivation of liberty in the sphere of execution of criminal sentences and probation and have been formed in the form of stable negative trends of development and influence on the formation and implementation of illegal behavior by convicts in such criminogenically contributing determinant life activities in conditions of their isolation from society.

Based on the obtained results of the study, it was stated that when carrying out modern reforms in the field of penal enforcement activities, it is mandatory to carry out measures aimed at eliminating, neutralizing, blocking, etc. the influence of “background phenomena” on the determinant complex of causes and conditions that contribute to penitentiary crime.

Key words: “background phenomena”; sphere of execution of criminal sentences and probation; convict; crime prevention; determinant complex of causes and conditions of crime; penitentiary crime; prohibited objects and substances.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, серед низки хронічних проблем, які супроводжують сферу виконання кримінальних покарань і пробації України впродовж періоду її незалежності (1991–2024 рр.), особливе місце займають ті із них, що пов’язані зі вчиненням кримінальних правопорушень як з боку засуджених [1], так і персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [2]. При цьому, вчиняючи ті чи інші заходи, спрямовані на усунення, нейтралізацію, блокування тощо детермінант, які сприяють реалізації в процесі виконання – відбування покарань протиправної поведінки вказаних суб’єктів злочинів, у тому числі у ході здійснення відповідних реформ у цій галузі суспільних відносин, розпочинаючи з 1991 року [4], центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України (ч. 1 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу)) неналежним чином і формально реагують на так звані «фонові явища», що виступають корелянтами та умовами зазначеного виду злочинності.

Більш того, застосовуючи до вирішення даної проблематики загальнонаукові підходи, що стосуються запобігання та протидії впливу «фонових явищ» на формування і розвиток кримінологічно значущих показників, без урахування при цьому особливостей їх реалізації у кримінально-виконавчій діяльності, суб’єкти запобігання кримінальним правопорушенням у процесі виконання – відбування покарань знижують ефективність і результативність у цілому даного виду державного реагування на вказані суспільно шкідливі явища.

Отже, слід визнати, що в наявності конкретна прикладна проблема, вирішення якої лежить й у площині активізації наукових пошуків з означеного питання.

Виходячи з цього, **метою** вказаної наукової статті є обґрунтування необхідності підвищення рівня запобіжної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України з питань, що пов’язані з негативним впливом «фонових явищ» на формування протиправної поведінки у суб’єктів кримінальних правопорушень, а також здійснення у зв’язку з цим ефективних кримінологічно значущих заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов даного виду злочинності.

У свою чергу, **головним завданням** цієї роботи є визначення особливостей впливу «фонових явищ» та окремо взятих їх видів на формування і розвиток злочинності, яка має місце у процесі виконання – відбування покарань України.

Стан досліджень. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що розробкою проблем, пов’язаних зі з’ясуванням соціально-правової природи «фонових явищ», їх ролі та місця

у змісті злочинності, включаючи й пенітенціарну, досить предметно займаються наступні учені, а саме: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копо́тун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. А. Мисливий, А. А. Музика, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, В. І. Ша́кун, О. О. Ю́хно, О. Н. Ярмиш та інші.

Проте, ні зазначені науковці, ні інші дослідники (Ю. В. Александров, С. М. Алфьоров, Л. В. Багрий-Шахматов, В. О. Глушков, Т. А. Денисова, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, ін.) комплексних розробок, що стосуються особливостей соціально-правової природи, ролі та місця «фонових явищ» в механізмі злочинної поведінки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, досі не здійснили, що виступає додатковим аргументом щодо необхідності активізації доктринальних пошуків з означеної проблематики.

Виклад основних положень. Як показали результати вивчення наукової літератури, до «фонових явищ» на загальносоціальному рівні учені відносять:

а) ведення певними особами паразитичного способу життєдіяльності у виді жебрацтва, бродяжництва, участі в азартних іграх з корисливою метою тощо;

б) немедичне вживання наркотиків, психотропних речовин тощо, що призводить до відповідних типів хвороб;

в) зловживання алкоголем, що детермінує в подальшому захворювання у формі хронічного алкоголізму;

г) соціально шкідливі наслідки ведення зазначених вище способів життя – і, як наслідок, це обумовлює такі захворювання, як ВІЛ-інфекція, СНІД, венеричні хвороби тощо;

г) зайняття проституцією;

д) участь у міграційних процесах (нелегальних і легальних) [5, с. 523].

Якщо цей методологічний підхід застосувати до оцінки «фонових явищ», які входять у детермінаційний комплекс причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України, то такі суспільно шкідливі явища можна кваліфікувати на наступні групи (види):

1. «Фонові явища», що в основному, характерні й для інших видів кримінальних правопорушень, мова про які велась вище [5, с. 523] (у даному випадку критерієм поділу (згрупування) виступає відомий науковий метод – співвідношення між загальним та особливим при пізнанні зазначених явищ [6, с. 37–38]).

При цьому варто звернути увагу на той факт, що вказані у загальній типології соціальні захворювання у процесі виконання – відбування покарань набувають більш впливових категорій, позаяк мають суто внутрішню детермінанту розвитку (так звану «тюремну природу походження»), а саме – це високий рівень хвороб, зокрема засуджених до позбавлення волі та ув'язнених під варту, що пов'язані з туберкульозом, соматичними хворобами, психічними розладами тощо [7, с. 78–86].

2. «Фонові явища», що характерні для засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, які також в основному детерміновані загальними такими явищами (у цьому випадку критерієм класифікації є метод сходження від абстрактного до конкретного [6, с. 37]). Проте, враховуючи, що у структурі цієї категорії осіб (як об'єкти пробації (ст. 13 КВК)) чільне місце посідають й засуджені, які були звільнені з кримінально-виконавчих установ закритого типу (ст. 11 цього ж Кодексу) (на підставі, зокрема ст. ст. 81–87 КК), то слід при цьому пам'ятати, що вказані суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин є своєрідними «носіями» та є віктимологічними жертвами впливу на них «фонових явищ», які діють у місцях позбавлення волі (арештних домах, виховних і виправних колоніях, слідчих ізоляторах (СІЗО)) [8].

3. «Фонові явища», що характерні для засуджених, які тримаються у кримінально-виконавчих установах закритого типу (ч. 3 ст. 11 КВК) (у цій ситуації критерієм поділу став метод формально-логічного пізнання цих явищ [6, с. 51]).

До таких, як встановлено в ході даного дослідження, слід віднести наступні із них:

а) наявність в охороняємих об'єктах (арештних домах, виховних і виправних колоніях і СІЗО) та в засуджених заборонених для використання у процесі виконання – відбування покарань предметів (додаток № 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) (грошей, цінностей, алкогольних напоїв, наркотичних речовин, т. ін.)) [9];

б) високий рівень віктимності (вірогідності стати жертвою злочину) [10, с. 170–177];

в) високий рівень захворювань ув'язнених під варту і засуджених до позбавлення волі [11];

г) високий рівень корупційних та інших правопорушень, суб'єктами вчинення яких є персонал ДКВС України [2];

г) невідповідність об'єктів життєдіяльності (приміщень, у яких проживають засуджені або виконують виробничі обов'язки) правилам техніки безпеки [4];

д) низький рівень громадського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у місцях позбавлення волі [12];

е) формальне реагування на виявлені порушення закону у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України з боку прокурорів, що здійснюють нагляд за процесом виконання – відбування покарань (ст. 22 КВК, ст. 26 Закону України «Про прокуратуру»);

є) малоефективний та однобічний відомчий контроль, який здійснюється Міністерством юстиції та ДКВС України;

ж) інші фонові явища, мова про які ведеться у наукових джерелах [13, с. 576–615].

Зокрема, звертає на себе увагу й той факт, що адміністрація органів і установ виконання покарань (УВП) в окремих випадках, замість того, щоб відкрито (публічно) інформувати суспільство (ст. 24 КВК) та державні вищестоящі та контрольні-наглядові органи про існуючі у процесі виконання – відбування покарань проблеми, включаючи й про випадки впливу на прийняття рішення про вчинення злочину засудженого під впливом таких «фонових явищ», як: наркотичні засоби; алкогольні напої; гроші і цінності тощо, переводить такі випадки у латентну (не обліковувану, скриту, невидиму, т. ін.) площину [14], у зв'язку з цим фактично непорушним залишається детермінаційний комплекс причин і умов, основу якого складають у тому числі зазначені суспільно шкідливі явища.

Прикладом такого взаємозв'язку латентних і «фонових явищ» в УВП може слугувати структура кримінальних правопорушень, які, з одного боку, вчиняються засудженими до позбавлення волі у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, а з іншого, – персоналом ДКВС України. Так, у загальній кількості зареєстрованих злочинів з участю осіб, які відбувають зазначене покарання, кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів тощо (розділ XIII Особливої частини КК) щорічно складають більше 33% [15, с. 2].

Аналогічні злочини, що вчиняються персоналом органів і УВП, у загальній структурі даного виду злочинності щорічно складають більше 40% [15, с. 13].

Про нівелювання впливу «фонових явищ» на формування індивідуальної злочинної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі та її реалізації у подальшому свідчать й такі кримінологічно значущі показники, як:

1). Розпочинаючи з 1991 року [16, с. 12] і до сьогодні [15, с. 17] в охороняємих зонах УВП та безпосередньо у засуджених вилучається під час обшуків майже однакова кількість заборонених предметів і речовин у розрахунку на 1 тис. осіб, а саме: до 10 тис. грн.; до 60 літрів спиртних напоїв, до 7 тис. літрів браги, до 200 грамів наркотичних засобів, т. ін., що свідчить про цілеспрямоване статистичне «управління» (підтасовування, корегування тощо) зазначеними відомостями.

2). Упродовж всієї сучасної історії функціонування кримінально-виконавчої системи (1991–2024 рр.) фінансування органів і УВП з Державного бюджету України здійснювалось у середньому до 40% від потреб [4], що призвело до росту корупційних правопорушень у структурі злочинності персоналу ДКВС України до 39% у сьогодні [15, с. 13].

3). Неналежне обслуговування та забезпечення інженерно-технічних засобів охорони і нагляду в УВП (ст. 103 КВК) [4] призводить до щорічного вчинення засудженими втеч з місць позбавлення волі (до 2–4 випадків з колоній середнього та максимального рівня безпеки (ст. 18 КВК) та майже 20 – з колоній мінімального рівня безпеки [15, с. 2]).

4). Неналежне відношення персоналу органів і УВП до виконання службових обов'язків (сон на посту; прибуття на службу в стані алкогольного сп'яніння; неприбуття на роботу; т. ін.) [15, с. 31], що в подальшому як «фонове явище» детермінує випадки вчинення з боку цих осіб кримінальних правопорушень.

5). Незадовільна організація запобіжної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, в результаті чого більшість злочинів вчиняються засудженими та персоналом ДКВС України, які не перебували на профілактичних обліках [17, с. 13].

Висновки. Отже, виходячи з отриманих результатів проведеного аналізу, варто констатувати, що хоча «фонові явища» у процесі виконання – відбування покарань й проявляють загальні риси з тих аналогів, які характерні для злочинності в цілому, вони все ж таки мають свої особливості впливу на формування і реалізацію протиправної поведінки у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, що, у свою чергу, обумовлює необхідність організації специфічних заходів запобіжного характеру, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію тощо.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
2. Криминологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія. Вид. 3-є, доповн. і випр. / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. В. Топчія. Луцьк: Вид-во «Терен», 2023. 418 с.
3. Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 № 88. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Криминологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джузі. 611 с.
6. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.
7. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України: наукове видання / за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2009. 368 с.
8. Довідка про чисельність осіб, які знаходяться на обліку уповноважених органів з питань пробачії: станом на 01.12.2024 року. URL:<https://www.probation.gov.ua>.
9. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
10. Джуза О. М. Запобігання злочинам: кримінально-виконавча парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 332 с.
11. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL:<https://ombudsman.gov.ua.PDF>.
12. Громадський контроль за процесом виконання – відбування покарань в Україні: зміст, види та шляхи удосконалення: навчальний посібник. Вид. 2-ге, випр. і допов. / за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Аніщук, д.ю.н., проф. І. М. Копотуна та д.ю.н., проф. В. В. Топчія. Ірпінь-Луцьк-Куно-віце: Вид-во «Терен», 2024. 256.
13. Криминологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна криминологія): посіб. / за ред. О. М. Джузі. Київ: НАВС, 2013. 620 с.
14. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2011. 19 с.
15. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. Інформ. бюл. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
16. Оперативно-службова діяльність установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1992 році: Інформ. бюл. Київ: ГУВП МВС України, 1993. 46 с.
17. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: Інформ. бюл. Київ: ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.